

A magyar református egyház újjászerveződése az elcsatolt területeken

A trianoni békediktátum nem csak a magyar államiságot, hanem a magyar református egyházat is szétdarabolta. Az öt református egyházkerületből négy részben, az erdélyi pedig teljes egészében idegen uralom alá került (vö. Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1995, 409). Összességében a magyar református egyház 2073 gyülekezetének közel a fele, 1012 lett a trianoni döntés kárvallottja (vö. Barcza 1991, 22).

A magyar református egyház gyülekezetei – a közös teológiai gyökerek ellenére – a korábbi századokban sem alkottak egységes egyházat. Az intézményesülés az 1567-es debreceni kánonalkotó zsinattól kezdve – az egyes régiók eltérő történelmi adottságai miatt – több évszázadig tartó folyamat volt. A református egyház szervezeti egységét az 1881. október 31-én Debrecenben megtartott alkotmányozó zsinat teremtette meg és mondta ki (vö. Kun 1908, 120).

Egység és különbözőség Trianon előtt

1881 után a magyar református egyház szervezetében ugyan egységes volt, de szellemiségében nem. Három szellemi központ alakult ki: Budapest, Debrecen és Kolozsvár. Az eltérő történelmi fejlődés meghatározta a dualizmus végi magyar református egyház egységében is megmutatkozó többszínűséget. Ez a többszínűség döntő tényező az elszakított „egyháztestek” Trianon utáni fejlődésének vizsgálatában, mivel az eltérő hagyományok és adottságok határozták meg az újjászerveződés és a megújulás mértékét.

A magyar református egyház az eltérő fejlődés, s az ezzel összefüggő önértelmezés következtében három nagy egységre – ezen belül öt egyházkerületre – tagolódott: 1. Dunántúl, Dunamellék és Tiszáninnen, 2. Tiszántúl, 3. Erdély. A három terület református egyházának különbözősége mindenképp az eltérő egyházkormányzati fejlődésre vezethető vissza (vö. Kun 1908, 80–83).

A református egyház kormányzatának a felépítését a reformációt követően az adott tájegység politikai berendezkedése, illetve a politikai hatalom egyházi ügyekbe való

beavatkozásának mértéke és mikéntje határozta meg. Ennek megfelelően fokozatosan kialakult egymástól eltérő sajátos arculatuk, teológiai gondolkozásuk, és ez döntően meghatározta nemcsak a magyar államhoz való viszonyukat, hanem a trianoni döntés után az új államhatalmakkal való kapcsolatukat is.

Az erdélyi református egyház hagyományai

Az erdélyi reformáció ügye eleve kudarcra lett volna ítélve, ha a kezdeti években a magyar nemesi rendek jól felfogott gazdasági és politikai érdekük miatt nem álltak volna a kibontakozó hitújítás mellé. Ennek a politikai támogatásnak az egyik feltétele a reformáció magyar viszonyokra való alkalmazása volt. A polgári szabadságjogokat követelő, szabad egyház létrejötte elképzelhetetlen volt a 16. századi magyar feudális társadalmi rendszerben. A magyar református egyház már a kezdet kezdetétől patronátusi egyház volt, azaz a nemesi patronusok és fejedelmek többé vagy kevésbé nyilvánvaló támogatásával született meg és fejlődött, s ez adja az erdélyi reformátusság fő sajátosságát. A patronátusi egyházértelmezés előfeltétele volt a főurak és a fejedelem református hite, ami lehetővé tette a „politikai rend”, az *ordo politicus* jelenlétét az egyházigazgatásban (vö. Kun 1908, 80).

Mivel az erdélyi református egyház a 19. század közepéig fennálló rendi társadalomtól függött, ezért a puritanizmus által meghonosított presbiteriánus egyházkormányzati elv itt sokáig nem valósulhatott meg. Az erdélyi református egyház életét 1881-ig az 1646-ban megalkotott Geleji-kánonok határozták meg (vö. Pokoly 1904, 290–320). A kánonoskönyv megalkotója, Geleji Katona István bevallottan nem a kálvini egyházkormányzatot követte. Az erdélyi gondolkozásra oly jellemző megengedő módon nem tiltja ugyan a presbitériumok felállítását, de azt nem javallja, sőt meghatározatlan időre elhalasztja (vö. Kovács 1878, 195).

Az 1881-es unió kimondta ugyan a magyar református egyház szervezeti egyesülését, de az erdélyi református egyház lényegében véve ezután is külön egyház maradt. Nem csupán egyházkormányzatában volt eltérő, de szellemiségében is más volt. Az erdélyi református gondolkozás eredeti jellegzetessége a transzilvanizmus, melyben az „erdélyiség” megkülönböztető értéket jelent. Jellemző, hogy az erdélyi teológia nem tartotta a magyarországi teológiai gondolkodást elég műveltnek, igaz, ez fordítva is állt. Az erdélyi református egyház teológiájában liberális, inkább evangéliumi protestáns, mintsem kálvinista, szellemiségében viszont a változásokat mereven elutasító volt (vö. Ravasz 1992, 86). Nem véletlen, hogy a trianoni összeomlás után Erdélyben lett a legerősebb az önrevízió igénye.

A tiszántúli egyházkerület sajátosságai

Az erdélyi református egyházhoz képest a tiszántúli régió református egyháza egy másik végleletet képviselt. Ez a terület a 16–17. században az erdélyi fejedelemség csatolt része volt, annak politikai befolyása alatt állt, ezért itt a 17. században még nem szerveződtek meg a presbitériumok. Mivel azonban közvetlenül nem tartozott az Erdélyi Fejedelemséghez, ezért itt a fejedelem és az erdélyi rendek nem gyakoroltak rendszeres befolyást az egyházkormányzatra, s az Erdélyi Fejedelemség megszűnése után az erdélyi főurak befolyása végleg megszűnt. Ez azt eredményezte, hogy ebben a kerületben az egyház kormányzását kizárólag a lelkészek és a közülük választott tisztviselők intézték. Bár a tiszántúli kerület egyházkormányzata sem volt kimondottan kálvini, ez a kerület képviselte a magyar református egyházban a hajlíthatatlan ortodoxiát. A tiszántúli kerület a 19–20. század fordulóján széles teret nyitott a belmisszióknak, s ez az erdélyi református egyházkerülettel egyfajta szembenállást eredményezett. A tiszántúli egyházkerület szellemiségében függetlenségre törekvő, teológiájában pedig református ortodox volt (vö. Ravasz 1992, 86). Függetlenségi hajlama az önszerveződés éveiben vonatkoztatási pontot adott az elszakadt egyháztesteknek.

Dunántúl – Dunamellék – Tiszáninnen

A dunántúli, a dunamelléki és a tiszáninneneni egyházkerületek szervezeti fejlődését döntő módon befolyásolta az a tény, hogy a 16. századtól kezdve a reformációval szemben ellenséges Habsburg államhatalom befolyása alatt álltak, s a nemesség is távolságtartóan vagy éppen ellenségesen viszonyult a református egyházhoz. Ez a hátrányos közjogi helyzet eredményezte az egyház lelkesi és világi elemének szoros együttműködését és – főleg a Komjáti-kánonok szerint élő gyülekezetek területein – a presbitériumok 17. század eleji gyors elterjedését (vö. Révész 1892). A Budapest szellemi vonzáskörébe tartozó három egyházkerületben indult el és terjedt gyorsan a magyar református belmissziói mozgalom (vö. Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1995, 389–391), amit Erdélyben 1895-ben Kecskeméthy István (vö. Molnár 1996, 73–75), a Tiszántúlon pedig a 20. század elején – főleg diakóniai értelemben – Kiss Ferenc (vö. Zoványi 1920, II. köt., 245–270) hívott életre. A három egyházkerulettől elszakadt egyházrészek életében az új önértelmezés és önrevízió mindenekelőtt belmissziói ébredésben valósult meg. Különösen igaz ez a kárpátaljai és a jugoszláviai református egyházra.

A református egyház szervezetének összeomlása és az új közjogi helyzet

A dualizmus második felében a magyar református egyház anyagi helyzete rendezett volt. Az 1910-es években közel száz egyházi és vallásos lap és folyóirat látott napvilágot (vö. Czegle 1983, 243). Mindez Ravasz László szavaival élve „*belebullott abba az óriási sírba, amelyben 1918 őszén a régi Magyarország elsüllyedt.*” (Ravasz 1992, 117)

Az összeomlott állami igazgatás és a felfordult társadalmi rend közepette a korábbi években még komoly társadalmi tekintéllyel és hatással bíró református egyház is tehetetlenül sodródott az eseményekkel. Az 1910-i népszámlálás adatai szerint a református egyház 5 egyházkerületében összesen 2 621 329 reformátust tartottak nyilván. A trianoni döntés következtében a magyarországi református egyház több mint 900 ezer főt veszített el. A Dunamelléktől 32 anyaegyházközséget szakítottak el mintegy 35 ezer lélekkel, a Dunántúltól 75 anyaegyházközséget, 3 missziói és 21 leányegyházközséget 73 ezer lélekkel, a tiszáninneri kerulettől 140 gyülekezetet 68 ezer lélekkel, a Tiszántúltól pedig 256 anya-, 9 társ-, 14 leány-, és 32 fiókegyházközséget 290 ezer lélekkel. Egyedül az erdélyi egyházkerület nem vált csonkává, hisz az egész egyházkerület román fennhatóság alá került több mint hatszáz anyaegyházközségével, számtalan leány- és fiókegyházközségével, csaknem ezer szórványával, s mintegy 400 ezer fős népességével (Bíró – Bucsay – Tóth – Varga 1995, 409).

A trianoni béke aláírása után az anyaország református egyházának az új határokon kívülre került reformátussággal megszakadt minden kapcsolata. Az elszakadt református gyülekezetek és egyházmegye-törödékek a trianoni békeszerződés aláírásáig még abban reménykedtek, hogy valamilyen formában fenntartható a hivatalos kapcsolat és az egyházi közigazgatás az anyakerulettekkel. A határok véglegesítése után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy hivatalos egyházi kapcsolat nem tartható fenn, ezért a központi egyházigazgatás *jurisdictiója* 1920 közepétől kezdve gyakorlatilag megszűnt az elcsatolt részeken. Az elcsatolt részek reformátussága egy addig nem tapasztalt kihívással szembesült: az önállósággal. Ez alól egyedül az Erdélyi Református Egyházkerület képezett kivételt, mely addig is meglehetősen önálló volt, s az elcsatolás után is megőrizte szervezeti és intézményi integritását.

Az anyaországi református egyház a lehetőséghez mérten igyekezett megteremteni az elcsatolt részek egyházi kereteit. A Zsinat 1920. szeptember 19-ei ülésén a III./133–134. számú határozatával intézkedett:

a) az Erdélyi Református Egyházkerületet felhatalmazza arra, hogy az egyházi törvényekben megállapított vagy megállapítandó legfelsőbb egyházhatósági jog- és hatáskört a maga területén gyakorolhassa,

- b) a többi négy egyházkerületre nézve a már addig gyakorlatba vett eljárást [...] helyesnek tartja [...] hogy az egyházkerületeiktől elszakított egyházmegyékben az ott élő egyházkerületi lelkészi főjegyző, illetve a hivatali korra nézve legidősebb esperes és a hivatali korra nézve legidősebb egyházmegyei gondnok az egyházkerületi elnökségnek [...] jog- és hatáskörét gyakorolják [...],
- c) ha valamely egyházmegyétől elszakított terület olyan kevés számú egyházközségből áll, hogy az ideiglenes külön berendezés nehézségekbe ütközik, az elszakított terület a szomszédos, akár ugyanazon, akár más egyházkerületbeli egyházmegyébe csatlakozhat az érdekelt egyházkerület megegyezésével.¹

A zsinati határozat egyrészt szabad önrendelkezést adott az elszakított egyháztesteknek, másrészt nem zárta ki a joghatósági viszony fenntartását sem. Az elszakított egyháztestek a zsinati határozatnak az egyik vagy másik olvasatát tartották szem előtt. A zsinati határozat után, mivel az új államok területén élő reformátusok politikai helyzete és életkörülményeik gyökeresen megváltoztak, az egyházi egység sokáig élő reménye ellenére helyzetük a magyarországi református egyháztól függetlenül alakult.

Az utódállamok önállósodni kényszerült magyar református egyházainak két veszélyes magatartást kellett elkerülniük: egyrészt az államhoz való túlzott alkalmazkodást, hagyományaik és a magyarországi református egyházzal való kapcsolataik feladását, másfelől az irredentaként és revizionistaként való „megbélyegzést”, s az illegálisba szorulást.

A Román Királyság és a magyar reformátusság

A magyar egyházak romániai közjogi helyzetét teljesen más alapelveken szervezték meg, mint a dualizmus idején a magyarországi román egyházakét, amikor a magyar és a román egyházak közjogilag egyforma alapelveken nyugodtak. A fordulat első hónapjaiban az új helyzet a megszálló román közigazgatást is felkészületlenül érte, ezért a szebeni Kormányzó Tanács 1919-ben a régi magyar törvények nagy részét fenntartotta, amit megerősített a gyulafehérvári határozat is. A gyulafehérvári határozatok kimondták többek között, hogy „az állam összes felekezetei számára egyenlő jog és teljes felekezeti önkormányzati szabadság biztosítatik.”² Az 1919-es kisebbségi szerződés viszont a gyulafehérvári határozatoknál kevesebbet biztosított: már nem ismerte el az

¹ *A Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyvei 1919-1922*. Budapest, 1923, 55-57.

² Archivele de stat Oradea - Nagyvárad Állami Levéltár, Törvénygyűjtemény, 1918 évf. 4. köt.

egyház önkormányzatát, a gyakorlatban pedig élesen megkülönböztették a hatóságok a román és a magyar egyházakat. Az előbbieket minden lehetséges eszközzel támogatták, míg az utóbbiakat hátrányosan különböztették meg. Az 1925-ös alkotmány ugyan még elviekben fenntartotta az egyházak egyenlőségét, de a gyakorlatban ez nem valósult meg.

Az állam és az egyházak viszonyát szabályozó 1928. évi kultusztörvény csak az ortodox és görög katolikus egyházat nevezi egyháznak, a többi felekezetet csupán kultusznak tekinti. A magyar egyházak életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert a törvény előírásai rendőri ellenőrzést írtak elő a nem román egyházak minden megnyilvánulásával és rendezvényével kapcsolatban (vö. Bíró 2002, 329).

Az 1938-as alkotmány a már két évtizede gyakorolt megkülönböztetést a 22-es cikkelyben törvényre is emeli: *„A lelkiismeret szabadsága korlátlan. Az állam az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk nem ütközik a közrendbe, a jó erkölcsbe és az állam szervezeti törvényeibe. Az ortodox egyház a románok nagy többségének vallása lévén, az ortodox egyház uralkodó egyház az államban, a görög katolikus egyháznak pedig a többi felekezettel szemben elsőbbsége van.”* (vö. Nagy 1944, 226–228) Az alkotmány kétszeresen is megszorította a magyar egyházakat. Nem elég, hogy az ortodox egyház kiváltságos helyzetet élvezett, a korrupt és nacionalista regátbeli hivatalnokok határozták meg, hogy mi az, ami a törvénybe ütközik, illetve a közrendet sérti, alkalmat teremtve ezzel sok visszaélésre.

A román hatóságok eljárásai lábbal tiporták nemcsak a vallásszabadság elvét és saját törvényeiket, de az elemi emberséget és jóérzést is. Jellemző volt a magyar papok elfogatása, megkínzása, bebörtönzése és kiutasítása. 1937-ben a vallásügyi minisztérium elrendelte, hogy vallástól függetlenül mindenkinek imádkozni kell II. Károlyért, Románia királyáért (vö. Bíró 2002, 349). Az 1927-ben Romániában járó amerikai bizottság megállapította a lelkiismereti szabadság megsértését. Jelentésében rögzítette, hogy Romániában *„a kisebbségek erőszakos elrománosítása, évszázados iskoláik és egyházaik tönkretétele tény...”* (Bíró 2002, 337–338)

Az egyházak egyenlőtlen közjogi helyzete ezután is megmaradt, az egyházak jog-egyenlősége Nagy-Románia egész fennállása alatt sem papíron, sem a valóságban nem valósult meg.

Az Erdélyi Református Egyházkerület

Az erdélyi reformátusság korábbi egyházigazgatási, oktatási kereteit megőrizve került román uralom alá, így az elszakított egyháztestek közül kevésbé érintette az új

helyzet, illetve inkább lelki, mintsem szervezeti értelemben hozott számára változást. A régi törvények a 18. század közepe óta kötelezték az erdélyi református püspököt, hogy tegyen hűségesküt az uralkodónak. Az erdélyi református önértelmezés szerint a református egyház közjogi és alkotmányos alapja az állam jóváhagyása és törvényi felügyelete volt, amely a püspök az uralkodó előtt tett ünnepélyes esküjében fejeződött ki. Az erdélyi református társadalom történelme folyamán nem egyszer került ellenséges érzületű uralkodó uralma alá, aminek következtében a hűségesküt egyfajta biztosítékként értelmezték a református egyház vezetői. Ebben az értelemben a trianoni döntés után letett hűségeskü valóban megóvta az erdélyi református egyházat a széttziláltatástól, sőt lehetőséget teremtett a legtöbb intézmény új államrendbe való átmentésére. A hűségeskü egyébként létfontosságú volt az egyház fenntartása szempontjából is, ugyanis az állam jóindulatán kívül a lelkészeknek juttatott állami kongrua is ettől függött.

Egyházjogi értelemben az önállóságot eredményező új helyzet nem volt rosszabb a református egyház számára a Türelmi Rendelet előtti állapotnál, sőt a 17. század végén, illetve a 18. században, majd az 1848-as szabadságharc leverése után átélt elnyomásához képest az új körülmények jobbak voltak.³

Nagy Károly, az egyházkerület püspöke 1921. április 9-én tett hűségesküt, miután az új állami berendezkedés kiépítette a megfelelő közigazgatást és nyilvánvalóvá vált, hogy a trianoni döntés revideálása belátható időn belül nem várható. A hűségeskü nyomán az Erdélyi Református Egyházkerület a román állam által elismert egyházi entitásként működhetett, mindenkor püspöke pedig hivatalból tagja volt a román szenátusnak.⁴ Ilyen körülmények között az erdélyi református egyház kifejezte, hogy a kialakult politikai és történelmi helyzetet elfogadva lojálisan kíván beilleszkedni az új államrendbe, és feladata szerint szolgálni kívánja a román államot és népeit (vö. Barcza 1991, 63).

A 20. századi erdélyi református közgondolkodásban többször is terítékre került az a kétely, hogy nem volt-e Nagy Károly hűségesküje elsietett, nem jelentett-e ez indokolatlan vagy éppen indokolhatatlan lojalitást? Az erdélyi reformátusság a mai napig hordozza ezt a 20-as években kialakult dilemmát. A román államhoz való viszonyát tekintve ugyanis két alternatíva közül választhatott a református egyház: dönthetett

³ Értelmezési lehetőségek az Erdélyi Református Egyház interbellikus történetében. Tonk Sándor előadása, 1999.

⁴ Az 1923. évi román alkotmány 72. § szerint „az államban és egyházban elfoglalt magas helyzetük alapján a szenátusnak hivatalból jogosult tagjai: [...] az állam által elismert vallásfelekezet fejei, felekezetenként egy-egy, amennyiben az ország törvényei szerint vannak megválasztva és ha 200 000 lélekszámnál több hívőt képviselnek.”

úgy, hogy kiegyezően lojális vagy pedig lojálisan ellenálló lesz. A két világháború között inkább az utóbbi érvényesült, egyfajta belső tartást adva az erdélyi reformátusságnak, míg a második világháború utáni kommunista rendszer kiépülését követően az előbbi alternatíva került előtérbe.⁵

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület

1920-ban a Tiszántúli Egyházkerulettől nyolc egyházmegye került román igazgatás alá összesen 153 anyaegyházközséggel: a nagybányai egyházmegye 19 egyházközséggel, a nagykarolyi egyházmegye 16, az érmelléki egyházmegye 34, a bihari egyházmegye 30, a nagyszalontai egyházmegye 29 és a bánási egyházmegye 25 egyházközséggel (vö. Eszenyei 1992, 199).

Az elszakított egyházmegyék alkatukból és történelmükből következően különböző módon viszonyultak az önszerveződés kérdéséhez. A kisebb, anyagi és országos intézményi keretekkel nem rendelkező peremvidéki egyházmegyék számára magától értetődő volt az Erdélyi Református Egyházkerülethez történő csatlakozás. Mivel az integritását és teljes egyházkormányzatát megőrző erdélyi kerület a hűségeskü letétele által a hivatalos működési engedélyre bizton számíthatott, joggal merült fel a kisebb és megcsonkult tiszántúli egyházmegyékben az unió lehetősége. 1920 elején a nagybányai, nagyszalontai és máramaros-ugocsai egyházmegyék, a békés-bánáti egyházmegyékről lekapcsolt egyházközségek, továbbá a szatmári egyházmegye előljárósága azzal a megkereséssel fordultak az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához, hogy amíg fel nem vehetik a hivatalos kapcsolatot a törvényes egyházi felsőbb hatóságaikkal, addig az erdélyi kerület gyakorolja felettük a jogvédelmet, amit az erdélyi kerület el is vállalt⁶. Mivel ez a megoldás a román kormányzat számára is a legmegfelelőbbnek látszott, a kultuszminisztérium az 16470/1920 számú leiratával elrendelte, hogy amíg a magukra maradt tiszántúli egyházmegyék helyzete nem rendeződik, addig azok felett az erdélyi kerület gyakorolja a kormányzati jogokat. Ezzel a megoldással viszont az Erdélyi Református Egyházkerület nem értett egyet, mivel a felügyeletet visszautasító egyházmegyék felett nem vállalhatta a jogvédelmet (vö. Molnár 1999, 8).

⁵ Évtizedekkel később, az 1980-as években az egyház államhatalmat kiszolgáló magatartása volt megfigyelhető, amit az 1990-es évektől újra az ellenálló magatartás váltott fel, jelezve, hogy az állammal kialakítandó viszony kérdése a mai napig nem került nyugvópontra az erdélyi református közgondolkodásban.

⁶ KREL, ERE Közgyűlési jegyzőkönyvek, 23/1921

A Zsinat 1920. szeptember 19-i határozata értelmében a rangidős esperes, Sulyok István nagyváradai lelkipásztor október 20-ára gyűlést hívott össze az önállóság vagy Erdélyhez csatlakozás kérdésében. Mivel a gyűlést az uniót szorgalmazó egyházmegegyék nem ismerték el, ezért Sulyok – szintén a zsinati határozat értelmében – december 14-re kerületi közgyűlést hívott össze Nagyváradra.

Az első közgyűlésen a jelenlévők megtették az első lépéseket az önállóság felé: kimondták a Tiszántúli Református Egyházkerület megalakulását, létrehozták ennek pecsétjét és Sulyok István esperest, valamint Domahidy Elemér gondnokot megbízták az új kerület ideiglenes vezetésével. A közgyűlésen ismételten felhívták az Erdélyhez csatlakozott egyházmegegyéket a visszatérésre, aminek hatására a szalontai egyházmegegye – döntéséről azonnal értesítve Erdélyt – vissza is lépett (vö. Molnár 1999, 9).

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület önálló megszervezése nem illett a román hatóságok elképzeléseibe, ezért a kultuszminisztérium a 2975/1921 számú leiratával közölte az ideiglenes vezetőséggel, hogy a december 14-ei gyűlést és annak határozatait nem ismeri el.

A beállt *ex lex* állapot feloldására Domahidy főgondnok 1921. március 21-én Debrecenbe utazott. A sebtében összehívott anyakerületi intéző bizottság hivatalosan felhatalmazza a nagyváradai közgyűlés által megválasztott vezetőséget az új kerület képviselőjére és azokat az ideiglenesen átruházott hatáskör alapján illetékeseknek tekinti, valamint felszólítja az erdélyi kerülethez csatlakozni akaró egyházmegegyéket, hogy „*az egység megővése céljából, tehát a legmagasabb elvi szempontból, azonnal csatlakozzék a megszállás alatt alakult rész-egyházkerülethez*”⁷ A debreceni állásfoglalás után az erdélyi kerület Igazgatótanácsa a román vallásügyi minisztériumhoz intézett 1813/1921 számú feliratában a Tiszántúli Református Egyházkerulettől elcsatolt részek helyzetét tekintve egy önálló püspökség létrehozását tartotta célszerűnek (vö. Molnár 1999, 12).

A román kultuszminisztérium ebben a helyzetben nyilván nem erőltethette az erdélyiekre a felügyeleti jogot, ezért kompromisszumos megoldást választott: nem ismerte el az új kerületet, nem is ígért semmit ebben az ügyben, viszont megbízta Sulyok Istvánt „*az egyházi fennhatóság nélkül maradt parókiák adminisztrálására*” (Molnár 1999, 12), ugyanakkor nem ismerte el Sulyokot püspökhelyettesnek csak adminisztrátornak, és a jogfolytonosság látszanak elkerülésére miatt megtiltotta a *tiszántúli egyházkerület* megnevezést.

1921. július 7–8-án Sulyok István Bukarestben tárgyalt az új kerület felállításáról, aminek eredményeképpen augusztus 16-án Nagyváradon az elszakadt egyházmegegyék megtartották az alakuló közgyűlést, amely kimondta, hogy a Tiszántúli Református

⁷ TtREL, TtRE Közgyűlési jegyzőkönyvek, 131/1921

Egyházkerülettől Romániához csatolt területen lévő egyházmegyék „Királyhágómelléki Református Egyházkerület” elnevezéssel új egyházkerületet alakítanak, és elrendelte a kerületi általános választásokat (Molnár 1999, 16). A választások végeredményét az 1922. február 23-i kerületi közgyűlés szentesítette: a püspök Sulyok István, főgondnok Domahidy Elemér lett.⁸

A választás eredményét a kultuszminisztérium nem ismerte el, az új püspökség felállítására nem mutatott hajlandóságot, ennek okára azonban nem adott magyarázatot. Ilyen körülmények között Sulyok István püspök és Domahidy főgondnok 1923. február 27-én el nem ismert megbízásukat visszaadták és új választások kiírását kérték a hivatalos szervektől. A kultuszminisztérium a rövidesen megjelenő kultusztörvényhez kötötte az új választásokat.

Az ígért kultusztörvény sem 1924-ben, sem 1925-ben nem jelent meg, ezért a Királyhágómelléki Református Egyházkerület vezetősége memorandumban fordult a román kormányhoz a helyzet megoldása érdekében, kilátásba helyezve ugyanakkor, hogy a közgyűlés mindenképpen élni fog törvényes lehetőségeivel. Mivel a felterjesztésre válasz nem érkezett, az 1925. június 12-i kerületi közgyűlésen elrendelték a tisztségek betöltését és az új választások kiírását (Molnár 1999, 16). A közgyűlésen jelen volt a rendőrség képviselője is.

1926 márciusában a román liberális kormány mandátuma lejárt, ezért a választásokra készülve – magyar támogatás reményében – a liberális kormány jóváhagyta és hivatalosan elismerte Sulyok István püspökké választását. Ezt május 10-én Sulyok Nagyváradon letett „ideiglenes” esküje követte (Molnár 1999, 24). Ez az eskü egy kormány megbízott jelenlétében zajlott le, nem helyettesítette a király előtt letett esküt, csak jogalapot teremtett Sulyok István püspöki működésére. A király előtti hivatalos eskütétel már soha nem történt meg.

1926-tól Sulyok István eskütétele nyomán a Királyhágómelléki Református Egyházkerület féllégálisan működött 1939-ig, az egyházkerületet ugyanis II. Károly román király hivatalosan csak 1939. november 23-án – a megváltozott nemzetközi viszonyok következtében – ismerte el jogi személynek (Molnár 1999, 34).

Az új kerület megalakulása körüli huzavona kettős feszültségről árulkodik. A Tiszántúlról leszakadt részek nem csak a román állam felé akarták megőrizni a függetlenségüket, hanem az erdélyi egyházkerülettel szemben is. A fennmaradt dokumentumok kevés erre vonatkozó utalása hűen jelzi azt a feszült hangulatot, amely a két kerület között fennállt. A partiumi reformátusok joggal féltek attól, hogy a nagy történelmi múltra visszatekintő erdélyi kerület majd magához vonzza a hivatalosan

⁸TtREL 21.a, KRE Közgyűlési jegyzőkönyvek, 16/1922

meg sem alakult új kerületet nem csak kormányzati, hanem szemléletbeli változást is kényszerítve rá.

Meg lehet kockáztatni a feltevést, hogy az új partiumi kerület nem is annyira a román államtól, mint inkább a testvérkerülettől tartott. Ez a szembenállás a mai napig végigkíséri a két kerület életét, megteremtve ezzel a két kerület állammal szembeni közös és eredményes fellépésének legfőbb akadályát.

A Csehszlovákiai Magyar Református Egyház

Az első világháború után megalakult Csehszlovákia több református egyházigazgatási egységet is elszakított az anyaországtól, s az idecsatolt református „egyháztestek” a lehető legkülönbözőbb háttérrel és eltérő önszerveződési elképzelésekkel kényszerültek az együttműködésre. Ez a sokszínűség volt hosszú ideig az egység megteremtésének legnagyobb akadálya.

A csehszlovák állam uralma alá került a dunántúli egyházkerületből a komáromi egyházmegye 48 és a barsi egyházmegye 29 anyaegyházközséggel, továbbá a drégelypalánki egyházmegyétől két egyházközség; a tiszáninneni egyházkerülettől a gömöri egyházmegyéből 35 anyaegyházközség, a tornai egyházmegyétől 8, az abaúji egyházmegyétől 20, az alsó zempléniből pedig 11 egyházközség, a felsőzempléni és az ungi egyházmegye 29, illetve 39 gyülekezettel teljesen; a tiszántúli egyházkerülettől a beregi egyházmegyéből 43, a máramaros-ugocsai egyházmegyéből 25 egyházközség (Csomár 1940, 5).

A magukra maradt „egyháztestek” helyzetét az 1918. október 28-i 11. számú csehszlovák államtörvény 2. szakasza szabályozta először, melyben az állam ideiglenesen elfogadta a magyar állam és a református egyházközségek közötti, az 1904-es zsinati rendezés alapján kialakított jogviszonyt (Csomár 1940, 36). Ezzel azonban az egyházközségek pusztá létezését ismerték csak el. A gyülekezetek hivatalos létezésének legalább az elismertetése céljából a tiszáninneni egyházkerület 1920. július 1-jén Kassán, a dunántúli kerület pedig július 16-án Komáromban tartott közgyűlést. A gyűléseken a legfontosabb teendőik végzésére Révész Kálmán tiszáninneni és Németh István dunántúli püspököket bízták meg, s püspökhelyetteseket is választottak. A csehszlovák állam ezeket a közgyűléseket nem ismerte el.

A tiszáninneni egyházkerület ideiglenes elnöksége ugyanezen a gyűlésen felhívta a kárpátaljai egyházmegyéket – azaz a beregi és máramaros-ugocsai egyházmegyét –, hogy csatlakozzanak a tiszáninneni kerülethez, ám azok ezt elutasították, s a beregi egyházmegye 1920. november 25-i közgyűlésén olyan döntést hozott, hogy egyelőre maradnak az egyházmegyei keretek között.

Az anya-egyházkerületek központi intézményeitől nagymértékben függő felvidéki és kárpátaljai peremvidék reformátussága az első hónapokban kábultan szemlélte az eseményeket és a csehszlovák megszállást általában csak ideiglenesnek tekintették. Révész Kálmán, a tiszáninneni egyházkerület elcsatolt részek élére kinevezett püspöke még 1920 közepén is abban reménykedett, hogy az intézményi egység az anyakerülettel fenntartható.

A pozsonyi vallásügyi minisztérium 1920 szeptemberében leiratban fordult Révész Kálmánhoz, amelyben vállalta az egyházközségek hivatalos elismerését, s a magyarnak mint belső ügyviteli nyelvnek a meghagyását, s ígéretet tett az állami kongrua folyósítására. Mindezek fejében a református egyházközségeknek „Slovenskói Református Egyházkerületbe” kellett volna megszerveződniük. Mivel az új államban egy új református egyházkerület megszervezése az anya-egyházkerulettől való teljes elszakadást nem csak *de facto*, hanem *de iure* is jelentette volna, ezért ezt a kérést Révész Kálmán – akivel a csehszlovák állam nem püspökként, hanem csak rangidősként tárgyalt – elutasította (Csomár 1940, 9).

Révész válasza után az állam 1920 végéig sem fizette ki a már 1919 közepétől elmaradt lelkészi kongruát, aminek következtében a legtöbb lelképásztor lehetetlen anyagi helyzetbe került. A körülmények hatására, s lelkésztársai legnagyobb megdöbbenésére Révész Kálmán hazaköltözött Magyarországra. Indoklása szerint a kerület integritását csak az anyaországból lehet fenntartani, ezért magát Miskolcon is püspöknek tekintette. Példáját Németh István dunántúli püspök, komáromi lelkész is követte (Csomár 1940, 11).

A két püspök 1920 végi repatriálása a csehszlovákiai magyar reformátusok körében rövid, de mély sokkot okozott. A püspökök távozása *ex lex* helyzetbe hozta az elszakított egyházrészeket, melyek ily módon kétszeresen is magukra maradtak, az állammal kialakítandó jogviszony rendezése pedig beláthatatlan időre kitolódott.⁹

Révész Kálmán távozása után a tiszáninneni egyházkerület püspökhelyettese, Pálóczi Czinke István vállalta az egyházszervezői munkát, s az állammal való kapcsolattartást. Czinke István rangidős püspökhelyettesként felvette a kapcsolatot a dunántúli egyházkerülettel, hogy közös cselekvési tervet dolgozzanak ki. A megbeszélésre 1920. szeptember 8-án Rimaszombatban került sor, amelyen a két kerület képviselői Czinke elnökletével memorandumot fogalmaztak meg a csehszlovák kormány felé a hivatalos elismerés érdekében. A memorandumra érkezett válaszról Czinke a tiszáninneni egy-

⁹ A püspökök távozása nem volt egyedi az egyházi vezetők között, hisz Erdélyből 1921-ben Ravasz László, 1936-ban pedig Makkai Sándor is feladta a kisebbségi létet, s az anyaországba települt.

házkerület 1920. december 21-i közgyűlésén tájékoztatta a lelkészeket. A csehszlovák fél válaszában három feltételhez kötötte a hivatalos rendezést:

- a) az önálló csehszlovákiai református egyház megszervezése,
- b) a lelkészek hűségesküjének letétele,
- c) az itt élő református szlovákoknak egy egyházmegyébe való tömörítése.¹⁰

Ezek ismeretében a közgyűlés határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy „Szlovenszkói Tiszáninnyi Egyházkerület” elnevezés alatt egyházkerületet alakít, püspökének pedig Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkészt választotta meg. Szintén ezen a közgyűlésen született határozat a tiszáninnyi és a dunántúli egyházkerületet az állam felé képviselő Közös Bizottság felállításáról.

A Közös Bizottság a tiszáninnyi egyházkerület 1920. december 21-i, illetve a dunántúli egyházkerület 1921. január 28-i közgyűléseire támaszkodva – a két kárpátaljai egyházmegye képviselőiben is – 1921. március 2-án az 509. számú beadványában memorandumot nyújtott be „Szlovenszko Teljhatalmu Miniszteréhez Pozsonyban”, amelyben pontosan feltárták a csehszlovákiai református egyház helyzetét és problémáit, valamint mielőbbi hivatalos rendezést sürgettek (Csomár 1940, 17).

A miniszter válaszában a református egyház minden kérésére kedvező választ adott, de annak gyakorlatba ültetését egy olyan – az állammal kialakítandó – jogi kerethez kötötte, amelyik megszünteti a református egyház több évszázados autonómiáját. Ezt a feltételt a Közös Bizottság jegyzőkönyvileg elutasította, a várható tárgyalási nehézségekre tekintettel pedig kimondta egy csehszlovákiai református Konvent felállításának szükségességét.

Mivel a tiszáninnyi kerület az 1920. decemberi közgyűlésén csak ideiglenesen és a presbitériumok szavazata nélkül választotta meg Czinke Istvánt püspöknek, és mivel a dunántúli kerületben még nem volt tisztújítás, ezért a Közös Bizottság általános választásokat rendelt el. A tiszáninnyi egyházkerület 1921. június 22-én Czinke Istvánt, a dunántúli egyházkerület pedig ugyanezen a napon Balogh Elemér pozsonyi lelkészt választotta püspökéül (Csomár 1940, 18).

1923-ban megindult a sokáig bizonytalan jogállású Kárpátalján fekvő beregi és máramaros-ugocsei egyházmegyék kerületté szervezése, amelyek – a tiszáninnyi egyházkerület által sokat vitatott módon – a Kárpátalja területére eső 12 ungi egyházközséggel együtt alkották meg a kárpátaljai egyházkerületet. Az 1923. június 7-i munkácsi közgyűlésen Bertók Béla munkácsi esperes-lelkészt választották püspökké.

¹⁰ Csomár Zoltán: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Ref. Ker. egyház húszéves története*. Ungvár, 1940, 14.

A három egyházkerület által közösen felállítandó Konvent elsődleges feladata az 1904/1907-es egyházi törvényeknek a Csehszlovák állam törvényeivel történő összehangolása volt. Anyagi okok miatt többszöri halasztás után Léva városában 1923. június 17-én megnyílt a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház első törvényhozó zsinata Pálóczi Czinke István püspök elnöklete alatt.

A Konvent által sok munkával megalkotott és az új állami törvényekkel összhangba hozott törvényeket hivatalosan felterjesztették a vallásügyi minisztériumba, de arra választ nem kaptak. Az állami jóváhagyás érthetetlen elmaradása miatt a Konvent ügyintéző bizottsága minden lehetséges eszközt megragadva próbálta elérni az egyház hivatalos elismerését. Az időközben változó állami törvények szükségessé tették a még el sem ismert egyházi kánon revideálását. Erre az 1927. november 22-én Kassán – a halogatás miatt feszült légkörben – tanácskozó Zsinat vállalkozott (Csomár 1940, 32). Az állami képviselő jelenlétében zajló zsinaton újrafogalmazták szinte az összes törvénycikkelyt. Ennek a kánonnak a felterjesztését két év hallgatás követte, majd 1929-ben hivatalos értesítés nélkül, üzenet formájában tájékoztatta a minisztérium a református egyházat, hogy a felterjesztett kánon szlovák fordítása nem megfelelő, a kánont újra kell írni, de most már szlovák nyelven.

Minden előkészítés, módosítás és fordítás ellenére az egyházi kánon nem került hivatalos elismerésre 1938 novemberéig, amikor az első bécsi döntés következtében a Felvidék déli, többségében magyarok lakta területeit újra Magyarországhoz csatolták. A csehszlovákiai református egyház élete – a hivatalos állami elismerés hiányában – tulajdonképpen két évtizedig féllégális állapotban telt el.

A csehszlovákiai református egyház történetének sokat vitatott kérdése a szlovák egyházmegye ügye. A kormányzat a szlovák nyelvű reformátusok számára is külön egyházmegyét akart felállítani a református Konvent fennhatósága alatt. A magyar reformátusság a szlovák egyházmegye felállításában az egyház autonómiájának veszélyeztetését látta, ezért ellenezte azt. Mivel az egyházi autonómia meglétéről eleve nem lehetett beszélni, a szlovák reformátusok felkarolásának az elmaradását inkább egyfajta nemzeti ellenállással lehet magyarázni. Mivel a református egyházat a kor református egyházi közgondolkozása eleve csak magyarként tudta elfogadni, a más nyelvű – főleg szlovák és román – reformátusok ügye teljességgel kiesett az egyház látóköréből. A szlovák reformátusok integrálása nemcsak az állammal való kapcsolat javítása miatt, hanem missziói szempontból is fontos lépés lehetett volna. Ez a lépés Csehszlovákiában és Romániában napjainkig sem következett be.

A Kárpátaljai Református Egyházkerület

Kárpátalja politikai helyzete hosszú ideig bizonytalan volt. Sok huzavona után Kárpátalját mint autonóm területet a csehszlovák államba tagolták be. A bizonytalan közigazgatás megnehezítette az ideszakadt reformátusok önszerveződését, s ez döntő szerepet játszott abban, hogy a kárpátaljai gyülekezetek csak 1923-ban szerveződtek önálló egyházkerületté.

A református egyházközségek rosszabb helyzetbe kerültek Kárpátalján nemcsak a romániai, de a szlovákiai testvérszervezeteiknél is. Az elszakadás itt az egyházi struktúrák és hivatalok jórészt tönkretette. Kárpátaljára csak beregi, ugcocsi, szatmári és ungi egyházmegyék töredékei kerültek (Peyer-Müller 1994, 67), összesen 77 gyülekezet 65 ezer lélekkel.¹¹ Néhány lelkész ugyan már 1919. április 3-ára „tájékozódó” gyűlést hívott össze a beregi egyházmegyében, de ezt Bertók Béla, a rangidős esperes a megszállás bizonytalan viszonyaira hivatkozva nem tartotta célszerűnek. A legnagyobb kérdés itt is az volt, hogy fenntartható-e az anya-egyházkerület *jurisdictiója* (törvénykezése) a megszállt területeken. Mi sem mutatja jobban, hogy mennyire tisztázatlan volt a hovatartozás kérdése, mint az, hogy Bertók esperes 1919-ben, 1920-ban és 1921-ben is részt vett a tiszántúli egyházkerület gyűlésein, ahol a jegyzőkönyvek mindhárom esetben mint tagot említik.¹²

Miután a Magyar Református Egyház Zsinata 1920. szeptember 19-i ülésén a III./133–134 sz. határozatával támogatta ugyan az egység megvalósítását, ám a fennálló helyzetre tekintettel javasolta az elszakadt részek önálló szerveződését¹³, így kényszerűségből a kárpátaljaiak is az önállóság útjára léptek.

A tiszáninneni egyházkerület a Kárpátaljára került 12 gyülekezete kapcsán kérte is a kárpátaljai reformátusokat, hogy csatlakozzanak a tiszáninneni egyházkerülethez. 1920. szeptember 8-án Czinke István, a csehszlovákiai tiszáninneni püspökhelyettes a református egység megteremtését szem előtt tartva meghívta Bertók Béla beregi és Biki Ferenc ugcocsi espereseket az egyházkerületi közgyűlésre (Peyer-Müller 1994, 72). A meghívást mindketten visszautasították, s kérték, hogy előbb a kárpátaljai egyházmegyék önállóságának kérdését rendezzék.¹⁴

A kárpátaljaiak a tiszáninneni kerület és a Konvent felhívásai ellenére is önálló kerület kialakítására törekedtek, amit a csehszlovák állam is támogatott, ezzel is akadályozva a csehszlovákiai református egyház megerősödését. Végül a bizonytalan hely-

¹¹ TtREL I. 22. a 1/1923/153.1.

¹² TtREL 1920/9/363.

¹³ Lásd: 4. sz. jegyzet.

¹⁴ DREL, 258 – 2/1921/c.

zetet felszámolandó, 1921. júliusában maga a Konvent kérte a kárpátaljaiakat, hogy alakítsanak önálló kerületet, és az egység érdekében mint kerület képviseltesék magukat a Konventben.¹⁵

A kárpátaljai református egyházak 1921. augusztus 2-án megtartott közös megbeszélésén viszont maguk a kárpátaljaiak sem voltak egy véleményen az új egyházkerület kérdésében.¹⁶ Míg Bertók esperes az egyházmegyei alapon álló önállóság mellett érvelt, addig Komjáthy Gábor ungi esperes és Bihary Lajos lelkész – az ugoicsai egyházmegye képviselői – az egyházmegyéek nevében az önálló egyházkerület felállítását kérték (vö. Peyer-Müller 1994, 85). Végül ideiglenes megoldás született, amely kimondta, hogy önálló egyházkerületet kell szervezni, amelynek megalakítását azonban további döntésekkel szükséges előkészíteni, ezért a három egyházmegyéből közös bizottságot állítanak fel (Peyer-Müller 1994, 86). A bizottság 1921. november 29-i ülésén még a tiszáninneni kerülethez való csatlakozás érdekében is érveltek, ám végül az önállóság mellett döntöttek az egyházmegyéek képviselői.

Az önálló kerület megszervezését viszont akadályozta, hogy a sokáig tartó politikai és egyházszerkezeti bizonytalanság miatt a kárpátaljai lelkészek nagy része nem tette le a hűségüket a csehszlovák állam előtt. Az eskütételen a lelkészek ekkor már mielőbb túl akartak lenni, ám az állami hatóságok érthetetlen módon halogatták azt. Ezen körülményekre, valamint a személyét az egyházkerületben ért vádakra hivatkozva Bertók Béla 1922 végén lemondott hivataláról. Helyette Szentimrey Józsefet bízták meg az egyházkerület képviselésével.

Azután hogy a kárpátaljai református egyházmegyéek presbitériumai az általános szavazáson egyhangúan az önálló kerület felállítása mellett döntöttek, 1922. október 31-én alakuló gyűlést hívtak össze (Peyer-Müller 1994, 103). Bár az állammal nem sikerült megegyezni a kiutalandó államsegélyt illetően, így anyagi alapok nélkül ugyan, de 1923. március 8-án megalakult a Kárpátaljai Egyházkerület (Peyer-Müller 1994, 110). 1923. június 7-én az első egyházkerületi közgyűlésen Bertók Béla munkácsi esperes-lelkészt választották püspökké, s ezt követően a Kárpátaljai Református Egyházkerület teljes jogú tagként képviseltette magát az 1923. június 17-i zsinaton.

Kárpátalján tehát önálló egyházkerület alakult, akárcsak a Partiumban. Ám a királyhágómelléki egyházkerülethez eltérően a kárpátaljaiak abba a felemás helyzetbe kerültek, hogy az állam támogatta, míg a testvérkerületek ellenezték az önállósulásukat. A területi szerveződés a magyar reformátusok számára azért is fontos szempont volt,

¹⁵ SRKL, TiRE jegyzőkönyvei, 1921/6/38.

¹⁶ TiREL, I.22.a. 1/19236-52.5

mert ez által több évszázados tendencia érvényesült. A magyar református egyház ugyanis hagyományosan többközpontú, de centralizált felépítésű egyház volt, azaz a politikai határokon belül a reformátusok tájegységenként – a történelmi múltból áthagyományozott túlélési stratégiának engedve – egy-egy szellemi központ köré tömörültek. Míg a 18–19. század viszonyai közepette ez járható útnak bizonyult, addig a Trianon utáni helyzet gyorsan változó társadalmi és politikai viszonyai már döntéseiben és életszemléletében rugalmasabb egyházi modellt kívántak meg. Az önállóság útjára lépő kárpátaljai kerületre éppen ez a rugalmas és megújulni tudó, de nem feltétlenül alkalmazkodó egyházkép volt jellemző.

A Jugoszláviai Református Egyház

Az 1918. december 1-én kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 49 református anya-, 4 társ- és 5 leányegyházközséget csatoltak, melyből 37 gyülekezet volt magyar nyelvű. Az elszakított területen az 1910. évi népszámlálás adatai szerint több mint 65 ezer református élt, akiknek közel kétharmada, mintegy 40 ezer lélek vallotta magát magyarnak. Az elcsatolt gyülekezetek Trianon előtt három magyarországi egyházkerülethez tartoztak. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság igazgatása alá került a dunamelléki egyházkerulettől az egész alsó-baranya-bács-szlavóniai egyházmegye, valamint a dunántúli egyházkerulettől a belső-somogyi, s a tiszántúli egyházkerulettől a békés-bánáti egyházmegye-töredék (Barcza 1991, 91).

Ezek a területek az anya-egyházkerületek peremvidékei voltak, ahol korábban sem működtek református intézmények, nem voltak református alapítványok, s az itt élő egyházközségek nagymértékben függtek az egyházi központoktól, melyektől egyik napról a másikra elszakadtak. A bizonytalanság érzése minden téren bomlasztóan hatott. Ennek tudható be, hogy hosszú évekig alig-alig történt kísérlet az egyház megszervezésére. Az állammal való egyezkedés terén a délvidéki reformátusok számára még kevesebb lehetőség adatott, mint a többi utódállamhoz került református testvéreiknek. Alighanem ez is szerepet játszott abban, hogy a délvidéki református egyház életét mély lelkiség jellemezte.

A délszláv állam bizalmatlanul tekintett a református egyházra, ugyanis abban a magyar nacionalizmus és irredentizmus táptalaját látta, s a trianoni döntés után még évekig nem engedélyezett számára semmilyen gyűlést. Az önszerveződés elszigetelt helyi lelkészi közösségekre korlátozódott, minden közös elképzelés nélkül. A református lelkészeket rendeletileg eltiltották az iskolákban való tanítástól, ezt a jogot a jugoszláv állam csak 1930-ban adta vissza.

Az új egyházkerület megszervezésének alapfeltétele volt a zsinat összehívása, de azt az egyház többszöri kérése ellenére, még 1925-ben sem engedélyezték. A bizonytalan közjogi helyzet azonban az állam számára is kényelmetlenné vált, ezért a kormány lelkészek közreműködésével a protestáns egyházak számára autonómiát garantáló törvényt dolgozott ki. Az 1930. április 16-án elfogadott jogszabály lett a jugoszláviai református egyház közjogi helyzetének alapja (Barcza 1991, 92).

Az egyházak autonómiájára vonatkozó kerettörvény alapján 1930. július 13-án Belgrádban alakult meg a Zsinat. Itt a jugoszláviai református egyházat négy (északi, nyugati, keleti és déli) egyházmegyébe szervezték és elrendelték a tisztújító választásokat. Az egyház élére Ágoston Sándort választották meg püspöknek. Az ő személyében olyan kitűnő szervezőt választottak, aki a református egyház igazi lelki vezetőjévé tudott válni.

A zsinat nem csak a református egyházat szervezte meg, hanem kidolgozta a Jugoszláv Királysági Keresztyén Református Egyház törvénykönyvét is, amely gyors állami elismerés után 1933. május 11-én lépett életbe (Barcza 1991, 93).

A kezdetben sok nehézséggel küzdő délvidéki református egyház – a többi elszakadt egyháztesttől eltérően – sok segítséget kapott a Presbiteri Világszövetségtől és az Amerikai Református Egyháztól. A tengerentúli reformátusok segítsége és lelki jelenléte a jugoszláviai református egyház életében nem csak anyagi értelemben volt serkentő, hanem hozzájárult egy fajta egészséges hitvalló öntudat kialakulásához is. Érdekes módon, a nehézségek ellenére, a többi elcsatolt területhez viszonyítva Jugoszláviából történt a legkevesebb repatriálás.

A Burgenlandi Református Egyház

Az összes elszakadt református egyháztestek közül a legsajátosabb helyzetbe az Ausztriához csatolt Felsőőri református egyházközség került. A magyar és a német nyelvterületek határán fekvő közösség a történelem folyamán sok háborúságot szenvedett és sokszor cserélt gazdát. A 17. századtól kezdve az Ausztria felől jövő német hatás egyre erősebb volt a térségben, a magyar lakosság a némettel keveredett, s a nyelvterület határa fokozatosan keletre tolódott. A kis számú magyar közösségen belül is kisebbséget alkotott a református egyház, amelynek ezeken a végeken már csak egyetlen nagyobb gyülekezete maradt a 19. század végére, a felsőőri (Gyenge 1975, 68).

Az első világháborút követő hatalomváltozás következtében a XVI. század óta nyelvszigetekben élő magyarság államalkotó nemzetből nemzeti kisebbséggé vált. Távoztak az állami alkalmazottak: köztisztviselők, katonák, vasutasok és a tanszemélyzet.

A nagyfokú elvándorlás és a túlnyomórészt magyar anyanyelvű cigányság (mintegy 6 500 fő) átsorolása következtében az őrvidéki magyarság száma másfél évtized alatt alig 40%-ára apadt, s alig több mint tízezer lelket számlált (10 442 fő) az 1934. évi népszámláláskor. Az 1938-ban várossá nyilvánított Felsőőr magyar többsége is megszűnt a német ajkú köztisztviselők, kereskedők és kézművesek betelepítése következtében.

A felsőőri református gyülekezet mintegy 2600 lélekkel a trianoni döntést követően a dunántúli egyházkerület őrési egyházmegyéjétől került osztrák fennhatóság alá. A gyülekezet teljesen magára maradt az új állami keretek között, ugyanis az újonnan megvont határtól nyugatra nem volt több magyar református gyülekezet. Amint azt a többi elcsatolt területen is megfigyelhettük, egy ideig a felsőőri reformátusok is azt remélték, hogy megmaradhatnak az anya-egyházkerület kebelén belül, így annak 1921. évi tisztújítására el is küldték a szavazatukat (Gyenge 1975, 68).

A burgenlandi tartományi kormány 1922. augusztus 9-én keltezett levelében azonban közölte a gyülekezettel, hogy a Felsőőri Református Egyház szervezetileg nem tartozik többé a Magyarországi Református Egyházhoz, és számára az 1861. évi császári pátens rendelkezései az érvényesek, s ezek képezik a közjogi alapot. Miután a kormány rendelkezése véglegesnek bizonyult, az egyház képviselőtestülete 1923. augusztus 3-án csatlakozott a német nyelvű Bécsi Református Szuperintendenciához (Gyenge 1975, 76). A magyar nyelvű gyülekezet életében ez a csatlakozás inkább csak formális volt, mint gyakorlati jelentőségű. A gyülekezet a továbbiakban is a Magyarországon érvényes egyházi törvények és gyülekezeti szokások szerint élte az életét.

Fontos kiemelni, hogy a felsőőri református gyülekezet az osztrák fennhatóság alatt sem magyar, sem református volta miatt nem szenvedett hátrányos megkülönböztetést (Gyenge 1975, 78). A burgenlandi reformátusok relatív szabadsága hozzájárult az önazonosság és a nyelv megőrzéséhez, de nem segítette a mélyreható megújulást, ami pedig a közösség kis létszáma miatt a jugoszláviai reformátusok helyzetének alakulásához hasonlatosan könnyen és gyorsan végbemehetett volna.

Újjászerveződött református egyházak

Az elcsatolt területeken a református egyházban a már korábban is meglévő szellemi törésvonalak mentén indult el az önszerveződés. A *modus vivendi* különbözősége nem jelent feltétlenül minőségbeli vagy értékbeli különbségeket, csupán eltérő magatartásformákat. Az eltérések két fő kiváltó okra vezethetőek vissza: egyrészt az adott „egyháztest” hagyományaira és beállítottságára, másrészt az állammal kialakított viszonyára és közjogi lehetőségeire.

Az új államok változatos módon szálltak szembe a református egyházakkal. Az ellentét Burgenlandot kivéve nemcsak egyházszerkezeti kérdésekben jelentkezett, hisz a református egyház által képviselt szellemiséghez is ellenségesen viszonyultak az utódállamok. Ennek hátterében az a prekonceptió húzódott meg, mely szerint a református egyházak a magyar nacionalizmus és revizionizmus melegágyai lennének. Feltűnő, hogy ugyanebben az időben a katolikus egyházat – feltehetően a Vatikánnal megkötött konkordátumoknak is köszönhetően – kevésbé érte a nacionalizmus és a revizionizmus vádja.

Az idegen államhatalmak hamis úton jártak, amikor revizionizmust és nacionalizmust véltek látni a református egyházak önszerveződő tevékenysége mögött. A Trianon utáni helyzetben a szervezeti problémák és az anyagi nehézségek, valamint a „szellemi önrevízió” fokozott igénye teljességgel kizárta a politikai revízió gondolatával való komolyabb foglalkozást. Még ha meg is fogalmazódtak egyes lelkészek vagy tanítók, tanárok részéről revizionista gondolatok és jelszavak, nem ezek befolyásolták az egyházi törekvéseket és gondolkodást, sokkal inkább a belmisszió töltötte ki a szellemi teret.

A magyar reformátusság Trianon utáni lelki megújulását nemcsak a korlátozott mozgásteret biztosító közjogi helyzet segítette elő, hanem a krónikus pénztelenség kiváltotta anyagi kényszer is. Az elszegényedett egyház fogékony volt az önrevízióra. Az intézményesülés akadályoztatása is inkább jótékony hatással volt a lelki élet fejlődésére. A trianoni trauma a magyar református egyházból megtisztulásra nyitott egyházat formált, a Trianon utáni megújulás élménye pedig több évtizedre való lelki útravalót adott a reformátusságnak.

RÖVIDÍTÉSEK

- DRE – Dunántúli Református Egyházkerület
- DREL – Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
- ERE – Erdélyi Református Egyházkerület
- KRE – Királyhágómelléki Református Egyházkerület
- KREL – Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára
- TiRE – Tiszáninneni Református Egyházkerület
- TiREL – Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára = SRKL – Sárospataki Református Kollégium Levéltára
- TtREL – Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára

IRODALOM

- A Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyvei 1919–1922.* Budapest, 1923.
- A magyar reformátusság körképe.* In BARCZA JÓZSEF (szerk.): *Tebenned bízunk eleitől fogva. A magyar reformátusság körképe.* Debrecen, 1991.
- BARCZA JÓZSEF: *A református egyház Jugoszláviában.* In BARCZA JÓZSEF (szerk.): *Tebenned bízunk eleitől fogva. A magyar reformátusság körképe.* Debrecen, 1991.
- BÍRÓ SÁNDOR: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940.* Csíkszereda, 2002.
- BÍRÓ – BUCSAY – TÓTH – VARGA: *A Magyar Református Egyház története.* (Reprint) Sárospatak, 1995.
- CZEGLE IMRE: *A református egyház időszaki sajtója.* In CEGLEDY SÁNDOR (szerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica* Budapest, 1983.
- CSOMÁR ZOLTÁN: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magy. Ref. Ker. egyház húszéves története.* Ungvár, 1940.
- ESZENYEI BÉLA: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület.* In *Erdélyi egyházaink évszázadai.* Bukarest, 1992.
- GYENGE IMRE: *A kávinizmus Burgenlandban.* Debrecen, 1975.
- KOVÁCS ALBERT: *Egyházjogtan.* Budapest, 1878.
- KUN BÉLA: *Magyar Református Egyházalkotmány.* Debrecen, 1908.
- MOLNÁR JÁNOS: *Kecskeméthy István.* In KOZMA ZSOLT (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek.* Kolozsvár, 1996.
- MOLNÁR JÁNOS: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942.* Nagyvárad, 1999.
- NAGY LAJOS: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában.* Kolozsvár, 1944.
- PEYER-MÜLLER, FRITZ: *A Kárpátaljai Református Egyház története.* Budapest, 1994.
- POKOLY JÓZSEF: *Az Erdélyi Református Egyház története.* Budapest, 1904.
- RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim.* Budapest, 1992.
- RÉVÉSZ KÁLMÁN: *A presbytérium legelső nyomai hazai református egyházunkban. Protészans Szemle, 1892.*
- ZOVÁNYI JENŐ: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története. 2. köt.* Budapest, 1920.

